

GUSTAU MUÑOZ

Renovar la reflexió

En totes les negociacions dificultoses, no cerqueu pas de sembrar i collir tot seguit, sinó de preparar l'afer perquè s'assaoni per graus.

FRANCIS BACON, *Assaigs* (1597)

Sens dubte, plantejar a hores d'ara la qüestió dels Països Catalans és intempestiu. Fins i tot incòmode. Fàcilment pot sobtar i, més encara, fer nosa. No està a l'ordre del dia. Hi ha agents polítics, bastants, que consideren que és un afer arxivat, l'enunciat mateix del qual podria afectar negativament els seus projectes actuals. I tanmateix, és un fet que existeix una comunitat cultural i lingüística sobre la qual s'han projectat en moments diversos plans i propostes de cohesió en benefici del conjunt, sobre la base d'una llengua compartida, d'una història també en gran part compartida i de lligams econòmics molt sòlids. Els Països Catalans és un d'aquells temes que no per esquivar-los deixen d'estar presents i d'interpel·lar-nos. Escatir la trajectòria i l'estat actual del debat associat a la idea, la realitat o el projecte dels Països Catalans té sentit, i alhora pot permetre una cosa sempre convenient, com és desfer equívocs i matisar apreciacions massa apressades.

Gustau Muñoz (València, 1951) és assagista i editor. Ha publicat, entre altres, *Intervencions. Entre cultura i política* (Tàndem), *A l'inici del segle. Un dietari de reflexions* (Tres i Quatre) i *Herència d'una època* (Tàndem)

RECURS A LA HISTÒRIA?

Els Països Catalans és el nom que donem, d'ençà ja d'uns quants decennis, al conjunt de terres de parla catalana i ve justificat per un disseny d'economia de llenguatge. És molt feixuc haver de dir tothora «Països de Llengua Catalana» o bé «Catalunya, Mallorca i València». I d'altres propostes més o menys pintoresques que hi ha hagut per resoldre la qüestió de noms no han tingut, amb bones raons, gens d'acceptació. Tant si es vol com si no, l'expressió ha fet fortuna. Una fortuna relativa, és clar. Per acceptació en la major part dels casos. Però també ha reeixit —bé que en sentit negatiu— entre els detractors, els qui li van declarar una guerra que no ha acabat, i que no s'estan mai d'invocar-los com un perill mortal o un pecat nefand. Siga com vulga, la designació ha pres amb els anys carta de naturalesa.

D'entrada, caldrà recordar que els Països Catalans són una realitat històrica basada en un origen comú i en una llengua viva reconeguda com la mateixa pel conjunt dels parlants, més enllà dels episodis secessionistes, el més greu dels quals —el que es produí al País Valencià a partir de la transició democràtica— ha estat ja superat per vies originals i alambinades, però efectives. Si de cas en resta alguna recialla, una rebequeria minoritària de motivació obertament política, però la unitat de la llengua, la base de tot, ha estat preservada, i el reconeixement d'aquest fet cabdal gaudeix de més salut que mai. No m'estic referint al fet lingüístic, que és d'aquelles coses tan independents de les opinions particulars com la rodonesa de la terra, per exemple, sinó a l'assumpció progressiva i la generalització de l'acceptació, independentment de la forma que pot prendre i al marge de la qüestió de les denominacions.

L'origen comú, derivat de l'expansió durant la baixa edat mitjana dels comtats catalans, bressol de la llengua, cap al sud i cap a les illes, poc després d'haver-se projectat cap a ponent i l'espai més meridional de les terres que conformarien el Principat de Catalunya, és un fet històric ben conegut i confirmat per tota mena de recerques. L'expansió de la llengua catalana és una conseqüència de l'expansió humana dels comtats catalans, en una operació de colonialisme feudal que implicava trasllat i assentament de població. Tot plegat fou una operació complexa en la qual la iniciativa reial, de Jaume I, havia de comptar amb l'aportació i la implicació dels magnats, dels grans senyors feudals, de les ciutats, dels ordes religiosos i de les dignitats eclesiàstiques, car revestia també un caire de croada, d'expansió de la fe cristiana que arrabassava terres sotmeses durant segles a l'islam però que en temps més reculats havien estat cristianitzades.

En terres valencianes la participació dels magnats aragonesos fou rellevant, però a la fi l'aportació humana de les nissagues catalanes fou majoritària i determinant.

La població que hi arribava es va fondre en el motlle català, com ho demostren els arxius i com ho tenien clar els coetanis. Per això Francesc Eiximenis podia dir, adreçant-se als jurats de València, el 1383, i referint-se al poble valencià: «Car com sia vengut e eixit, per la major partida, de Catalunya, e li sia al costat...». Procedència majoritària catalana reconeguda, però això no era tot, i els «atzars del particularisme» comencen tot just aquí, amb la configuració estratègica d'un ens polític nou, un regne, que comptaria amb lleis i estructures polítiques pròpies, dins de la laxa confederació que fou la Corona d'Aragó. Lògicament el gentilici valencià havia de reflectir això i ja aleshores se'n prenia nota, com ho mostra la continuació d'aquest fragment tan conegut d'Eiximenis on diu que malgrat aquella genealogia tan definida, «emperò no es nomena poble català, ans per especial privilegi ha propi nom e es nomena poble valencià».¹

A les Illes el procés fou semblant, tot i que amb trets específics que marquen una certa diferència. Els lligams amb Catalunya hi eren més propers i estrets. Però no es pot dir que les Illes foren políticament una prolongació de Catalunya. Mallorca, Menorca, Eivissa, amb el temps, serien denominacions assumides, per identificació amb el territori, però sense cap contradicció amb la catalanitat de fons, profunda, bàsica.

La mirada històrica —el recurs a la història— és fonamental per situar bé les coses i entendre els processos que realment han estat determinants, d'alguna manera, de la contemporaneïtat. Però comporta sempre el risc del biaix, de la selecció de fets o indicis, i l'oblit d'uns altres, la temptació d'ordir una lectura coherent amb conviccions o conveniències prèvies. Vet ací l'origen de totes les argumentacions que cerquen en el passat la justificació d'un *relat* la funció del qual seria donar coherència i credibilitat a unes posicions determinades, o predeterminades. Tot això, que demana crítica i contrast, no és un obstacle per a reconèixer que el recurs a la història és indefugible. Cal anar amb compte pel que fa als relats i a les justificacions històriques, però convé conèixer el passat.

Així doncs, un origen comú, la continuïtat d'elements culturals, la unitat de la llengua (amb les lògiques variacions d'accent o de lèxic), amb tot el que això comporta. Els fets històrics que uneixen i agermanen els Països Catalans han estat abundosos i d'una gran entitat, com es pot comprovar als registres històrics, a les cròniques medievals, a l'obra dels historiadors amb voluntat científica —o simple-

¹ Francesc EIXIMENIS, Lletres d'adreça als Jurats de la ciutat de València, *Regiment de la cosa pública*, ed. a cura de P. Daniel de Molins de Rei, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics), 1927, p. 35

ment sense prejudicis— i als arxius. La convivència durant segles al si de la Corona d'Aragó, els intercanvis i préstecs en termes culturals, humans, lingüístics, les institucions comunes o molt semblants com el Consolat de Mar, l'arregliment compartit ja en temps més acostats contra la dinastia borbònica, que comportà la desfeta del 1707-1715 i la corresponent Nova Planta, tot plegat tingué conseqüències d'un abast innegable. També hi hagué elements de distanciament o de divergència i una història certa de particularisme que convé conèixer i explicar-se. Sense magnificar-ne l'abast o fer-ne pretext per aigualir o dissoldre realitats més de fons: l'existència d'institucions o legislacions privatives o de denominacions específiques, absolutament lògiques, no pot amagar o fer oblidar els elements comuns i compartits, històrics també i d'una potencialitat duradora. Els testimonis històrics d'un sentiment de pertinença i de llinatge català són molt abundants.

El vell regne de València tenia furs i institucions privatives, però també un munt de lligams amb Catalunya, i amb el conjunt de la Corona d'Aragó. Moltes regions europees tingueren en l'època medieval i moderna institucions pròpies de caire estatal molt més marcades i potents que les valencianes, i això no va ser cap obstacle per inserir-se en construccions nacionals més àmplies més o menys coincidents —en alguns casos no gens— amb els trets primaris de la seua identitat cultural o lingüística o el seu folklore, costums, hàbits i tarannà. Només cal pensar en els casos d'Alemanya i d'Itàlia, tan diverses interiorment, i amb una història política fragmentada i complexa, unificades tardanament però efectiva, en el segle XIX.

La remissió a orígens, a episodis i a històries més o menys remotes comporta també, a més del que s'ha apuntat més amunt, un risc considerable d'essencialisme, és a dir, de creure que la identitat o les possibilitats de desenvolupament futur estan determinades per a sempre per trets o fenòmens antics, llunyans en el temps, que han marcat a foc una col·lectivitat que, tot comptat i debatut, seria sempre igual a si mateixa. Però la identitat no és cap invariant, sinó una dimensió mutable de l'experiència humana que pren formes i significats diversos al llarg del temps i segons les èpoques.

I en aquest sentit, potser en la configuració de mentalitats i expectatives han sigut encara més determinants que els segles medievals —als quals tanmateix, és clar, cal reconèixer-los la quota que els pertoca—, les modalitats d'accés a la modernitat. Mentre que a Catalunya es conforma ben d'hora, ja en la segona meitat del segle XIX, una estructura social moderna, coherent amb la industrialització primerenca, al País Valencià i a les Illes no fou així. Són fets ben coneguts. La divergència de trajectòries històriques va marcar camins diferenciats. Al País Valencià el predomini d'una agricultura dinàmica i exportadora, al costat d'una indústria encara inci-

piet fins a l'esclat de la industrialització als anys seixanta i setanta, conformà un determinat tipus de societat, inserida de ple en el marc mental i polític de l'Estat espanyol. A les Illes l'agricultura tradicional fins a la irrupció del turisme marcà també una manera de fer i de plantejar-se la pròpia identitat en relació amb la política que exclouia de fet la construcció d'un marc polític propi. En tots dos territoris la mentalitat de sucursal, la subalternitat i la subjecció al sistema de partits espanyol, en el qual s'inserien amb avantatge les elits dominants, va perviure durant molt de temps, i en molts aspectes perviu encara a hores d'ara.

Podria semblar, doncs, que parlar de Països Catalans seria una forma de parlar més aviat de diferències i divergències, de trajectòries que s'allunyen i que no acaben de trobar la connexió o la confluència. Cal distingir, en qualsevol cas, els diversos nivells o plans implicats. Si per un costat tenim els Països Catalans com a realitat històrica i humana amb una base física, el territori, i una llengua i cultura compartides, per un altre costat hi hauria els Països Catalans com a projecte. I encara, en aquest plantejament, com a projecte cultural o com a projecte polític. I per filar encara més prim, el projecte polític podria assumir formes diverses, no tan sols la d'un Estat federal independent.

Si per una banda hi ha hagut discontinuïtat i divergències significatives, per una altra les relacions de tota mena, les influències i els intercanvis de població també han estat una constant. Per exemple, bona part de les comarques centrals valencianes foren repoblades al segle XVII amb mallorquins, després de la dràstica expulsió dels moriscos el 1609. Poca gent sospita que, segons dades censals comprovades, al voltant d'un 12% dels habitants de Barcelona eren valencians d'origen cap al 1930. I la continuïtat humana i lingüística entre el nord valencià i les terres de l'Ebre és absoluta, en un territori que compartia entre altres coses la diòcesi de Tortosa (que incloïa fins als anys cinquanta bona part de l'actual província de Castelló). Però més enllà d'això, el tòpic de la *germanor*, tan cultivat en temps de la Renaixença i als anys de la República, ha de tenir alguna base. La receptivitat que han trobat al País Valencià els successius moviments tant culturals com polítics que hi ha hagut a Catalunya, el persistent desig d'emulació, deu voler dir alguna cosa.

LES DIFICULTATS ACTUALS

Però la realitat és dura de rosegat. I el sentit de la realitat és una premissa indefugible per a fer política. I fins i tot per a articular projectes culturals ambiciosos que a la llarga podrien traduir-se en modulacions polítiques. El desenvolupament desigual i en part divergent dels països de parla catalana, per les raons ja apuntades i ben conegudes, tingué com a conseqüència desencontres carregats de conseqüèn-

cies. La manca de sintonia política, per exemple. A l'alçada dels anys trenta, que és una època clau, els catalans comptaven ja amb unes quantes dècades de maduració cívica i política, amb un esclat de catalanisme republicà que no tenia parió al País Valencià ni a les Illes, tot i les confluències minoritàries o els intercanvis culturals i humans. Els valencians s'integraven —i s'integren— a Catalunya a tots els efectes ja en la primera generació. I hi havia també sintonies molt importants, com la d'un Joaquim Reig estret col·laborador de Cambó o la de republicans valencianistes com Artur Perucho i molts altres. Però el catalanisme era un moviment de masses i més encara un esclat cultural que havia pres cos en la ciutadania amb una nova consciència de país i de nació, que no tenia equivalent al País Valencià ni a les Illes. Una circumstància que, certament, tenia conseqüències, que podien elevar-se fàcilment a categoria. I així per exemple, Manuel Serra i Moret podia escriure a *Ciutadania catalana* (1957) —un llibre per cert bastant oblidat, en el qual tenia presents les seues experiències de la dècada dels anys trenta—, amb un cert desesper, referint-se als valencians: «els valencians no se senten catalans, sinó valencians i espanyols, espiritualment integrats en el conjunt dels pobles peninsulars. Els valencians es senten espanyols i és en funció d'espanyols que intervenen a la vida pública i enfocquen els delicats problemes d'ordre espiritual i col·lectiu que comporta l'exercici de la ciutadania».²

A partir dels anys seixanta es va produir al País Valencià un capgirament de tendències, una mena de revolució cultural, que ha anat estenent-se de manera complexa i contradictòria, però ferma i cada cop més arrelada, una mica seguint les fases dels moviments nacionals que explicava Miroslav Hroch. Sovint el nacionalisme ha estat considerat marginal o insignificant al País Valencià. No comptava electoralment, i això era tot. No era del tot cert, perquè el factor nacional ha tingut una influència gens menyspreable en l'evolució contemporània del País. Però vet ací que en la darrera etapa les coses han canviat de manera molt considerable. El valencianisme és ara una força política puixant i té un rerefons cultural i cívic d'una gran entitat. Sense tenir-lo present no s'entén el país tal com és avui. I tot plegat sense oblidar que el País Valencià és un puzzle identitari d'alta complexitat. La visió sumària de Serra i Moret, que val com a exemple de moltes altres, continua sent vigent en molts aspectes, però no en tots.

L'extensió social del canvi de tendència, de la descolonització mental, de la nova consciència nacional i de país, ha estat molt complicada i ha topat amb obs-

| ² Manuel SERRA I MORET, *Ciutadania catalana*, Barcelona, Lletres viva, 1978 [1957], p. 178

tacles seriosos. La dreta de sempre hi oposà una resistència fèrria. I desencadenà una veritable *reacció*, una flamarada d'anticatalanisme brutal. L'assumpte decisiu, el nucli de la qüestió, l'ha explicat recentment Josep Fontana, que va viure tot allò de prop, en una síntesi molt expressiva i encertada: «les classes dirigents del país, en témer que la seguretat de l'ordre social que els garantia la dictadura podria acabar-se amb el dictador, van exhumar deliberadament una tradició cultural de valencianisme regionalista, que fins aquell moment no els havia preocupat gaire, per fer-ne una proposta que els permetés fer front a l'amenaça que representava la proposta que Joan Fuster havia presentat el 1962 a *Nosaltres, els valencians*, que tenia components prou subversius respecte del que era la societat del País Valencià en aquells temps».³

L'anticatalanisme, que tenia una base difusa en l'autoidentificació primària i normalíssima dels valencians, que no poden considerar-se primàriament catalans perquè «els catalans» són uns altres, es va difondre àmpliament, tingué un esclat als anys vuitanta, però ha anat desfent-se o esvaint-se en aquell tipus de manifestació. Perviu com a recurs en una part del PP, certament, i com a recialla en sectors diversos, però circumscrits i en retracció, de la societat valenciana. I és que el País Valencià ha canviat: ha aguantat i resistit un embat fortíssim i n'ha eixit reforçat. S'ha produït una maduració cívica i cultural vertaderament remarcable, en la resistència enfront d'una mena de règim corrupte i econòmicament infaust, i com a producte d'algunes dècades d'escolarització. Alguna cosa ha canviat: les principals entitats financeres al País Valencià són ara la Caixa i el Banc de Sabadell. L'alcalde de València és un senyor nascut a Manresa, per bé que arrelat a València des de fa molts anys i que parla sempre en valencià. Hi ha hagut un recanvi generacional. La gent ha estudiat. Els empresaris no s'estan de dir que l'anticatalanisme «ha estat un mal negoci» i reivindiquen el corredor mediterrani. El Partit Popular en davallada encara va perpetrar una «lleï de senyes d'identitat» que reïncidia en un plantejament —i una martingala— amb data de caducitat i qui sap si també això, tan ranci, no va ajudar a precipitar la seua caiguda. De sobte es va veure superat per una història que havia canviat de signe.

El valencianisme que es manifesta en Compromís i també en altres formacions i moviments socials reflecteix aquesta maduració cauta i prudent, socialment expansiva, que situa els veritables problemes del País en relació amb temes com el

³ Josep FONTANA, «Un llibre per a entendre què són els valencians», *El temps*, 1.657 (15 de març de 2016), p. 44

model econòmic, els dèficits socials, el finançament, les baixes inversions de l'Estat, la marginació del corredor mediterrani i, en general, l'escassa atenció de l'Estat espanyol a les necessitats i aspiracions dels valencians. Es tracta d'un valencianisme que majoritàriament no posa en primer pla l'articulació dels Països Catalans, ni com a idea ni com a projecte. Fa política des de i per al País. Això és un fet que cal constatar. Esgota això el problema, tanca un cicle en el qual es podia pensar a passar «del problema al programa»?

Perquè, d'altra banda, cal tenir en compte que mentrestant a Catalunya s'han viscut anys intensos de creixement del sobiranisme i de desplegament de l'opció independentista, que s'ha traduït en majories electorals que projecten una idea d'immediatesa de la desconexió amb l'Estat espanyol. Es pot pensar que el procés es troba en un *impasse* o bé que el sentiment majoritari farà que les coses canvien i que la resistència numantina —i mai més ben dit— de l'Estat acabarà plegant-se al principi democràtic de primacia de la voluntat popular. Que pactarà un referèndum d'autodeterminació o que assumirà una declaració d'independència. És cosa altament improbable, en la meua opinió, i el conflicte serà norma i no excepció, raó per la qual el sentit de la realitat modularà força els arravataments actuals. En tot cas, la imatge que ha quedat gravada és la d'un poble, una nació, que ha pres el seu camí, al carrer, en l'ambient social, a les urnes, i ha tirat pel dret. Els Països Catalans? Una hipòtesi interessant però bandejada, en suspens, etiquetada amb la frase consagrada i concloent: «ara no toca». Col·locada entre parèntesis.

Tocarà alguna vegada? Vet ací la qüestió. Una cosa és clara: la intuïció que en el passat (l'origen comú, la unitat de la llengua i el fet de compartir elements culturals substancials) rau una clau d'un futur de plenitud possible està més estesa i ha arrelat pregonament en aquells sectors socials que han anat desconnectant mentalment i han afermat una consciència clara de diferència cultural primer i nacional després. Com més valencianisme real i autèntic (no superficial i falsificat), per exemple, més possibilitats d'encarar d'una altra manera la relació amb els altres pobles, en la tradició de la germanor i d'alguna cosa més. Més possibilitats d'assumir una identificació compartida a partir de la catalanitat bàsica. En el món de la globalització i de la simplificació cultural això és més clar i més urgent, més obligat i peremptori, que mai. Sols aniríem molt desguarnits i resistiríem malament l'aspre vent del món. Junts encara podríem fer alguna cosa. L'*eximpli de la mata de jonc* de Ramon Muntaner té més vigència que mai.

Prou raó tenia Joan Fuster quan afirmava: «Ser valencià és ser alguna cosa més que valencià, és ser dels “Para ofrendar nuevas glorias a España”, o és ser “catala-

nista”. Es tracta d’una tria “nacional”». ⁴ L’embolic és terrible perquè fins i tot els qui remarquen un valencianisme estricte allunyat de referències a la catalanitat són titllats de *catalanistes* per la caverna residual si no assumeixen les aberracions habituals o renuncien a la denominació País Valencià i coses així. Però si ser valencià és alguna cosa més que ser valencià, ser català també hauria de ser alguna cosa més que ser català. Caldrà en aquest sentit una reformulació de la catalanitat. Per què no? Molts dels aspectes de la identitat primària d’uns i altres són privatis, productes d’històries no concordants, però el substrat comú i el fet decisiu de la llengua, i la proximitat i les continuïtats de tota mena, ens uneixen i haurien de traduir-se en una consciència compartida, en una nova síntesi, per elevació, que fes justícia a una idea i a un projecte que no és per a ara però que algun dia haurà de ser. Com deia també Fuster: «Si els “Països Catalans” no troben una encarnació política urgent, no per això deixaran de ser el que són. I no per això deixaran de ser el que haurien de ser».⁵

El 1984 Joan F. Mira postulava: «només l’afermament i expansió de la cultura nacional comuna... podrà servir de pont i de ciment entre el “poble” dels Països Catalans —que és “un sol poble”, i no ho sap— i la possible i necessària acció política de cara a un projecte comú. Perquè... si aquest projecte no existeix ni com a objectiu últim, i si la cultura nacional comuna no es consolida com a cultura pròpia nostra... estem abocats a un final inexorable: l’absorció definitiva, la dissolució indiferenciada, en l’Espanya uniforme i una, és a dir —recordem-ho—, en la nació i la cultura que han fet els castellans».⁶ No sé si Mira mantindria aquesta mena de posicions o si ara les consideraria excessivament agosarades. Traient-hi algun matís massa voluntarista, el nucli d’aquesta reflexió sembla bastant plausible i raonable.

Però això era als anys vuitanta del segle passat, i entremig han passat moltes coses. Ara, avançat el segle XXI, passades dures experiències, i enmig d’una crisi profunda de l’estructura política de l’Estat espanyol, que no sabem com es resoldrà, i d’un procés incipient de ruptures que rebenten les costures de l’Europa política, és hora de renovar la reflexió. Fa ja molts anys, a l’octubre del 1976, vaig participar en unes «Jornades de debat sobre els Països Catalans» a Barcelona, les ponències de les quals es van publicar posteriorment al volum *Debat sobre els Països Catalans*

⁴ Joan FUSTER, «Països Catalans: entre el problema i el programa», *Nous Horitzons*, 47-48 (octubre-novembre, 1978), p. 12

⁵ Joan FUSTER, *loc. cit.*, p. 13

⁶ Joan F. MIRA, «Som o no som una nació?», dins AA.DD., *Els Països Catalans: un debat obert*, València, Tres i Quatre, 1984, pp. 292-293

(1977). Hi apuntava entre altres coses que calia considerar els Països Catalans «com un punt d'arribada i no com un punt de partida».⁷ Que calia estretir els llaços culturals i l'articulació d'instàncies en aquest sentit, però que la política s'havia de fer a escala de País i en funció dels nivells de consciència existents. I que el futur estava obert. En l'ambient d'eufòria i voluntarisme d'aquell moment, en què tot estava per fer i tot semblava possible, el meu plantejament fou rebut amb divisió d'opinions. Crec que era un plantejament bastant realista, i que manté —hauria de dir malauradament?— una certa vigència.

Avui pense que en l'àmbit cultural i de la comunicació s'ha avançat i s'ha retrocedit. Que els contactes i els intercanvis han estat intensos i fructífers, però que hi ha molt de camí per recórrer encara en aquest pla primari i bàsic de les relacions socials i humanes, d'articulació d'instàncies, de compartir experiències. El balanç positiu en aquest terreny —de la universitat, de l'erudició, de la literatura, de la cançó— és un signe positiu i esperançador, que es podria estendre a uns altres nivells de l'acció sociopolítica, on clarament s'ha reulat. L'Estat espanyol —que es va prendre la qüestió tan seriosament que a la Constitució es prohibeix la federació de comunitats autònomes— i la reacció de la dreta valenciana (també de la dreta a Mallorca) han posat tots els pals imaginables a les rodes, especialment en el darrer període tan esquerp i negatiu de governs del PP, sense oblidar el nul entusiasme del PSOE en aquesta matèria.

L'existència en comunitats autònomes separades ha tingut alguns efectes positius, però també n'ha tingut de negatius quant a la voluntat i la viabilitat de la coordinació i la confluència en temes culturals, econòmics, ambientals, de mitjans de comunicació i d'infraestructures. Les comunitats autònomes, que alguns han batejat com a «nacions polítiques» tendeixen a l'autosuficiència i, sovint, a constituir-se en «nacions culturals», per continuar amb aquesta terminologia encunyada per Friedrich Meinecke el 1908.⁸ L'aïllament i la fragmentació, des de qualsevol perspectiva rigorosa, són en el món actual estrictament suïcides, una fatalitat letal.

Ara és, encara, temps de recuperar espais perduts i d'imaginar noves formes de relació. Amb plena consciència de les experiències fetes, de les errades comeses (que n'hi ha hagut), amb sentit dels ritmes històrics i amb sentit de la realitat. I el futur està, o hauria d'estar, obert. ◀

⁷ Gustau MUÑOZ, «Els Països Catalans: una perspectiva valenciana», dins AA.DD., *Debat sobre els Països Catalans*, Barcelona, Curial, La Magrana, Ed. 62 i altres, 1977, pp. 324-329

⁸ Friedrich MEINECKE, *Weltbürgertum und Nationalstaat*, Munic, Oldenbourg, 1908